

УДК 93/94(477.83./86):37.014.523:322.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.4>**Юлія ГРАБЕЦЬ**

аспірантка кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2,

вул. М. Кривоноса, м. Тернопіль, Україна, 46027 (juliajuliakows@gmail.com)

Yuliia HRABETS

graduate student of the Department of World History and Religious Studies of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,

M. Kryvonos, 2, Ternopil, Ukraine, postal code 46027 (juliajuliakows@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6867-6977>**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Анотація. Мета дослідження полягає в аналізі діяльності Греко-католицької церкви в контексті культурно-освітнього розвитку українців у Східній Галичині в міжвоєнний період в умовах включення цього регіону до складу Польської Республіки. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-системний) методи. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні та аналізі заявленої теми та введенні до наукового обігу архівних матеріалів, що уможливує з'ясування головних напрямів культурно-освітньої діяльності греко-католицького духовенства Східної Галичини в міжвоєнний період. **Висновки.** Духовенство ГКЦ було активним учасником культурно-освітніх процесів у Східній Галичині. Митрополит Андрей Шептицький уважав, що громадська діяльність священників сприятиме вихованню молодого покоління на основі християнських цінностей і з усвідомленням своєї національної ідентичності. Потужну навчально-виховну роботу здійснювали згромадження Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) та Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії (ССНДМ), які організовували діяльність «захоронок», шкіл і загалом допомагали парафіянам. Священники боролися за існування шкіл з українською мовою викладання, створюючи приватні школи та надаючи фінансову підтримку із власних прибутків здібним дітям. Просвітницька робота духовенства передбачала створення релігійних братств у парафіях, участь у роботі осередків товариств «Рідна школа», «Просвіта», «Січ», «Сокол» тощо.

Ключові слова: греко-католицьке духовенство, Греко-католицька церква, Східна Галичина, священник, братства, освіта, «захоронка», школа, «Просвіта», «Рідна школа», «Народний Дім».

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY OF EASTERN GALICIA IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract. The purpose of the study is to analyze the activities of the Greek Catholic Church in the context of the cultural and educational development of Ukrainians in Eastern Galicia in the interwar period in the context of the inclusion of this region into the Polish Republic. **The methodology of the study** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, and systematicity. General scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-systemic) methods were used. **The scientific novelty** consists in a comprehensive study and analysis of the stated topic and the introduction of archival materials into scientific circulation, which makes it possible to clarify the main directions of cultural and educational activities of the Greek Catholic clergy of Eastern Galicia in the interwar period. **Conclusions.** The clergy of the GCC was an active participant in cultural and educational processes in Eastern Galicia. Metropolitan Andrey Sheptytsky believed that the social activities of priests would contribute to the education of the younger generation on the basis of Christian values and with an awareness of their national identity. The congregations of the Order of St. Basil the Great (BSGV) and the Sisters of the Servants of the Immaculate Virgin Mary (SSIM) carried out powerful educational work, organizing «zahoronki» and schools and generally helping parishioners. The priests fought for the existence of schools with Ukrainian as the language of instruc-

tion, establishing private schools and providing financial support from their own income to talented children. The educational work of the clergy included the creation of religious brotherhoods in parishes, participation in the work of the branches of the Ridna Shkola, Prosvita, Sich, Sokil, and other societies.

Key words: Greek Catholic clergy, Greek Catholic Church, Eastern Galicia, priest, brotherhoods, education, «zahoronka», school, Prosvita, Ridna Shkola, Narodnyi Dim.

Постановка проблеми. Закінчення Першої світової війни спровокувало розпад Австро-Угорської імперії. Повоєнне облаштування світу дало змогу малим націям Європи сформувати власні держави. Проте через відсутність міжнародної підтримки українці не змогли реалізувати державницьких прагнень. Східна Галичина увійшла до складу Польської Республіки, яка проводила асиміляційну політику щодо національних меншин. Саме в умовах україно-польського протистояння ГКЦ стала осердям культурно-національного руху. Греко-католицьке духовенство взяло на себе роль духовного і національного лідера. Галицька митрополія, очолювана митрополитом Андреем Шептицьким, ініціювала комплекс системних заходів, спрямованих, зокрема, на піднесення культурного та інтелектуального рівня населення, що сприяло збереженню національної ідентичності, громадянськості, патріотизму українців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографія дослідження базується на комплексних наукових працях, спогадах, свідченнях, статистичних даних та архівних документах.

Українські науковці періоду незалежної України значну увагу приділяють дослідженню ролі духовенства в суспільному та культурно-освітньому житті на українських теренах. Аналізу діяльності греко-католицького духовенства першої половини ХХ ст. присвячено роботи Т. Горан (Horan, 2017), В. Перевезія (Perevezii, 2004), О. Середи (Sereda, 2015). Окремі аспекти діяльності ГКЦ у сфері культурно-освітньої діяльності були викладені авторкою публікації у співавторстві з Е. Бистрицькою (Bystrytska, 2023). Польську окупаційну політику та становище Греко-католицької церкви (ГКЦ) проаналізовано в працях А. Нагірняка (Nahirniak, 2018), О. Рудої (Ruda, 2019), П. Сениці (Senytsia, 1973), Н. Кіся (Kis, 2018). Осмисленню релігійної, освітньо-культурної і харитативної роботи церковних згромаджень присвячено роботи І. Комар (Komar, 2007), В. Лева (Lev, 1980), С. Цьорох (Tsorokh, 1964), Н. Дуди (Duda, 2017). Низка спогадів священників про особисте життя та суспільні події розміщена в напрацюваннях Д. Богачевського (Bohachevskiy, 1976), Л. Купчик (Kupchuk, 2002), О. Соневицької (Sonevytska, 1976), у газеті «Перемиські єпархіальні відомості» (Peremyski Yeparkhialni Vidomosti, 1928). Архівні матеріали, які використано у статті, зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. Опрацьовано справи фонду 358 «Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ» та фонду 408 «Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів».

Мета статті – аналіз діяльності Греко-католицької церкви в контексті культурно-освітнього розвитку українців у Східній Галичині в міжвоєнний період в умовах включення цього регіону до складу Польської Республіки.

Виклад основного матеріалу. За результатами Першої світової війни Австро-Угорська імперія розпалася на окремі національні держави. Проте бажання українців про державність не були реалізовані. Згідно з рішенням Паризької мирної конференції 1923 р., Східна Галичина була включена до складу Польської Республіки. На цих територіях окупаційна влада проводила асиміляційну політику, яка передбачала насильницьку полонізацію та репресії щодо українців, зокрема у сфері освіти та культури.

Зважаючи на відсутність державної підтримки для українців, митрополит ГКЦ Андрей Шептицький узяв на себе роль як духовного, так і національного лідера. Духовенство, зі

свого боку, підтримало його та в умовах соціально-економічної, політичної кризи працювало в напрямі збереження української освіти, культури, традицій тощо [1, с. 86; 2, с. 113]. Тож на противагу процесу польської асиміляції керівництво Церкви визначило два напрями роботи.

Перший напрям передбачав організацію належного рівня освіти для майбутніх священників та активну участь Церкви у творенні українського дошкілля, шкільництва, фахового навчання в регіоні.

Статус греко-католицького священника передбачав обов'язкове здобуття ним професійної освіти. У першій половині ХХ ст. на теренах Східної Галичини функціонували дві греко-католицькі малі семінарії – у Львові та Рогатині, три семінарії – у Станіславові, Перемишлі, Львові. У 1928 р. було створено вищий навчальний заклад – Греко-католицьку богословську академію [3, с. 113; 4, с. 88]. Навчальна програма у цих закладах включала потужну виховну роботу педагогічного колективу та була спрямована на формування інтелектуального складника особистості майбутнього священника [5, с. 139]. Наприклад, у статуті Малої семінарії у Львові було прописано мету закладу, яка передбачала виховання молоді з активною національною позицією, надання практичних навичок для духовної роботи, а також ознайомлення з основами католицької етики [6, с. 2–3]. Таким чином, завдяки належно здобутим у процесі навчання компетентностям майбутній священник міг стати для своєї парафіяльної громади добрим лідером.

Під керівництвом релігійних згромаджень ГКЦ діяли освітні заклади, які забезпечували навчання, виховання та опіку для дітей від дошкільного до підліткового віку [7, с. 87; 8, с. 72]. Наприклад, при монастирях сестер Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) були створені дошкільні навчальні заклади, школи, гімназії, учительські семінарії. Також подібну діяльність проводили Сестри Службниці Непорочної Діви Марії (ССНДМ), їхніми основними завданнями були релігійне виховання дітей, шкільної молоді та церковно-харитативна робота на парафіях [9, с. 95–96].

У школах при монастирях ЧСВВ учениці отримували початкову освіту та готувалися до вступу в гімназії чи фахові навчальні заклади. Навчальна програма шкіл передбачала обов'язкові предмети: українську, польську, німецьку мови, географію, історію Руси-України, письмо, геометрію, природознавство, спів, малювання. Додатково можна було вивчати стенографію, машинопис чи літературу [9, с. 35; 10, с. 15].

В умовах важкого соціально-економічного становища існувала потреба навчати дітей правильно організувати побут та господарство, тому актуальними були примонастирські фахові школи. Одна з таких була відкрита в 1918 р. у Львові при гімназійному інституті [11, с. 31–32]. Школа виконувала два завдання: формувала навички ведення власного господарства, надавала дівчатам необхідні знання для створення курсів та просвітницько-господарських гуртків [12, с. 129–134; 13, с. 75–78].

Навчання у школі було платним і тривало один рік. Для отримання свідоцтва про закінчення школи учениці мали успішно скласти три іспити з предметів: сільське господарство, домашнє господарство, економія [14, с. 28–32]. Таким чином, педагогічні інституції, які діяли під проводом релігійних згромаджень ГКЦ, були важливим складником системи національної освіти. Їхні вихованці отримували освіту рідною мовою на засадах християнської моралі та з увагою до національно-культурної ідентичності.

На теренах Східної Галичини для управління освітніми процесами польська влада створила кураторію Львівського шкільного округу. Уже на початку 1920-х років вона видала розпорядження, які зобов'язували вчителів організувати навчально-виховний процес відповідно до польських навчальних планів і підручників, а також використовувати польську мову для діловодства та навчання [15, с. 93; 16, с. 110–112].

У таких умовах священники, які мали достатній рівень матеріального забезпечення, створювали приватні школи з українською мовою викладання та надавали фінансову допомогу здібним учням. Такі заклади були популярні серед українців, які хотіли зберегти свою національну ідентичність [17, с. 574; 18, с. 46].

Для підтримки української освіти греко-католицьке духовенство активно співпрацювало з товариством «Рідна школа». Воно було створене ще наприкінці XIX ст. у Львові для вирішення освітніх проблем українського населення на різних рівнях: початкова школа, середнє шкільництво, вища школа. Його гуртки існували по всій території Східної Галичини, найчастіше їх очолювали парафіяльні священники. Товариство неодноразово зверталося з петиціями до влади щодо питань шкільництва, ініціювало приватні школи, бурси, бібліотеки, сприяло підготовці кваліфікованих педагогічних кадрів. Наприкінці 1930-х років «Рідна школа» в Галичині нараховувала 104 тис членів [5, с. 94–95, 19, с. 142].

Священники організували заходи на парафіях, спрямовані на фінансову підтримку товариства. Наприклад, під час різдвяних свят духовенство заохочувало церковні братства до збору коштів на потреби Церкви та для товариства «Рідна школа» [20, с. 21–23]. Активна участь духовенства в освітніх процесах та співпраця зі світськими товариствами створили можливість для українців отримувати освіту рідною мовою.

Другий напрям роботи полягав у проведенні священниками просвітницької роботи та налагодженні співпраці з організаціями, товариствами різних напрямів.

Керівництво Церкви у своїх розпорядженнях досить часто наголошувало на важливості створення релігійних братств на парафіях. Уже наприкінці 1920-х років майже в кожному селі чи містечку Східної Галичини існували по кілька братств. Наприклад, у с. Сороки Гримайлівського деканату станом на 1927 р. функціонували: Братство Апостольства Молитви, Братство Найсвятіших Тайн, Братство Тверезості [21, с. 143; 22, с. 162–166]. Священник систематично організував зустрічі, на яких учасники обговорювали релігійні, культурні, соціально-економічні питання. Досить часто завдяки цим бесідам удавалося вирішити проблеми, які турбували представників громади: алкогольна чи тютюнова залежність, питання подружнього благополуччя, бідність тощо [14, с. 75].

Популярним було створення та очільництво священниками осередків народних установ. Серед найбільш відомих були осередки товариства «Просвіта». Їх існування у парафії передбачало організацію читальні, гуртків, проведення культурних заходів, місяців доброї преси, заходів, присвячених ушануванню пам'яті українських видатних діячів, тощо. На середину 1930-х років майже півсотні українських священників Галичини були задіяні до просвітницької роботи у співпраці з товариством «Просвіта» [5, с. 85–86; 23, с. 12].

Досить часто греко-католицькі священники поширювали свою діяльність у межах усього повіту чи воєводства. Наприклад, о. Северин Матковський – парох с. Босир (1893–1935 рр.) Гусятинського повіту Тернопільського воєводства заснував та очолював філію товариств «Просвіта» та «Збруча» в м. Гусятині. Також він створив осередки «Народного Дому», «Згоди» в м. Копичинцях, гуртки пожежно-гімнастичних товариств «Січ» та «Сокіл» у селах повіту. Окрім цього, священник надавав матеріальну підтримку здібним дітям із малозабезпечених сімей для навчання у вищих навчальних закладах [24, с. 101; 9, с. 270–272].

Митрополит А. Шептицький був переконаний, що душпастирська робота духовенства з молоддю створює умови для розвитку національної ідеї та в майбутньому стане каталізатором поширення визвольних настроїв. Тому священники активно брали участь у роботі молодіжних організацій, залучали молодь до заходів, присвячених пам'ятним історичним подіям. Наприклад, о. Климент Соневицький – парох с. Гадинківці Копичинецького повіту Тернопільського воєводства, у 1933 р. зорганізував молодь до участі в мирній акції проти Голодомору,

який упродовж 1932–1933 рр. тривав на території УСРР [9, с. 337–339]. Залучення молоді до співпраці сприяло формуванню в них патріотичного світогляду та морального складника.

Усвідомлюючи важливість збереження української історії, культури та мистецтва, митрополит А. Шептицький намагався розвивати музейну справу в регіоні. За його ініціативи в 1905 р. було створено Український національний музей у Львові, який уже станом на 1936 р. мав понад 80 тис експонатів. Завдяки фінансовій допомозі митрополита українські митці мали змогу навчатися в закордонних навчальних закладах. Наприклад, це були українські малярі: М. Сосенко, О. Курилас, М. Бойчук, М. Федюк, С. Борачок, Я. Струхманчук, у яких згодом українське духовенство замовляло вітражі, ікони, плащаниці тощо [25, с. 103–105]. Таким чином, ГКЦ була меценатом культури та освіти, а митрополит А. Шептицький зробив вирішальний внесок у активізацію українського творчого потенціалу.

Висновки. Участь греко-католицького духовенства в культурно-освітніх процесах серед українців Східної Галичини мала системний характер. Потужну навчально-виховну роботу здійснювали згромадження Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) та Сестри Службниці Непорочної Діви Марії (ССНДМ), які організовували діяльність «захоронок», шкіл і загалом допомагали парафіянам у вирішенні соціальних питань. Священники підтримували вимоги населення щодо відкриття шкіл з українською мовою навчання, ініціювали створення приватних українських шкіл та надавали фінансову підтримку здібним дітям. Просвітницька робота духовенства передбачала створення релігійних братств у парафіях, участь у роботі осередків товариств «Рідна школа», «Просвіта», «Січ», «Сокіл» тощо. Діяльність священників сприяла формуванню в українців християнських цінностей з усвідомленням своєї національної ідентичності.

Література

1. Горан Т.А. Перемишльська єпархія Греко-католицької церкви в українському національному русі Галичини (1919–1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 282 с.
2. Середа О. Митрополит Андрей Шептицький – покровитель українського мистецтва: штрихи до портрета. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. № 7. С. 111–118.
3. Сениця П. Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові: 1928, 1929, 1944. Торонто, 1973. Ч. 1. 719 с.
4. Бистрицька Е. Розвиток греко-католицької богословської освіти і науки в міжвоєнний період. *Збірник праць ТО НТШ*. 2004. Т. 1. С. 85–96.
5. Перевезій В.О. Служіння Богу і народу: Українська Греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ, 2004. 203 с.
6. Статути Малої духовної семінарії. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 451 («Греко-католицька богословська академія, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 367.
7. Комар І.В. Опікунська діяльність релігійних організацій Української Греко-католицької церкви у Галичині (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Івано-Франківськ, 2007. 275 с.
8. Бистрицька Е. Участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті Галичини початку ХХ ст. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія «Історія»*. 2005. С. 69–74.
9. Чортківська округа. Історико-мемуарний збірник. Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / О. Соневицька та ін. Нью-Йорк, 1976. Т. 26. 927 с.
10. Звіт про діяльність жіночої гімназії при монастирі сестер Василянок за 1907–1936 рр. ЦДАІЛ (Центр. держ. іст. архів м. Львів). Ф. 408. Оп. 1. Спр. 397.
11. Пропам'ятна книга гімназії Сестер Василянок у Львові. Додаткова частина / В. Лев та ін. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1980. 334 с.
12. Цьорох С. Погляд на виховну діяльність монахинь-василянок. Рим, 1964. 256 с.

13. Статут торгівельної і ремісничо-промислової спілки «Рідна Школа» в Боднарівці, листи українських кооперативів «Будучність», «Зоря» і ін. у Жовкві, Коломиї, Косові до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги. ЦДІАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 126.
14. Листи крайового господарського товариства «Сільський господар» у Львові, Луцьку, Коломиї та ін. до Шептицького А. про діяльність. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 125.
15. Нагірняк А. Польська освітня політика на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Емінак. 2018. № 1. С. 93–97.
16. Бистрицька Е., Грабець Ю. Становище та діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини у 1914–1939 рр. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2023. № 27. С. 105–116.
17. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Львів, 2019. 802 с.
18. Розпорядження, об'їзники, звернення й вказівки ординаріату та Шептицького А. 1930–1938 рр. ЦДІАЛ України. Ф. 408 («Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 10.
19. Дуда Н.М. Митрополит Андрей Шептицький – опікун і вихователь дітей та молоді. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2017. № 9. С. 140–144.
20. Перемиські єпархіальні відомости. 1928. Ч. II. С. 21–23.
21. Купчик Л. Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських. Львів ; Бетлегем, 2002. 306 с.
22. Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Львів, 2018. 184 с.
23. Листи священників про діяльності парафій у місцевостях на букви Го-Гу 1896–1938. ЦДІАЛ України. Ф. 408 («Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 110.
24. Історичні довідки про Бібрського, Болехівського і Бродівського деканатів. ЦДІАЛ України. Ф. 408 («Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 74.
25. Богачевський Д. На возі і під возом. Торонто : Добра книжка, 1976. 142 с.

References

1. Horan, T.A. (2017). *Peremyshlska yeparkhiia Hreko-katolytskoi tserkvy v ukrainskomunatsionalnomu rusi Halychyny (1919–1939 rr.): dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 [Przemysł eparchy of the Greek Catholic Church in the Ukrainian national movement of Galicia (1919–1939): diss. ... candidate history Sciences: 07.00.01]*. Ivano-Frankivsk, 282 s. [in Ukrainian].
2. Sereda, O. (2015). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi – pokrovytel ukrainskoho mystetstva: shtrykhy do portreta [Metropolitan Andrey Sheptytsky – the patron saint of Ukrainian art: touches to the portrait]*. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoї biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*. № 7, 111–118. [in Ukrainian].
3. Senytsia, P. (1973). *Svitylnyk istyny: Dzhherela do istorii Ukrainiskoi Katolytskoi Bohoslovskoi Akademii u Lvovi: 1928, 1929, 1944 [The Lamp of Truth: Sources for the History of the Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv: 1928, 1929, 1944]*. Toronto. Ch. 1. 719 s. [in Ukrainian].
4. Bystrytska, E. (2004). *Rozvytok hreko-katolytskoi bohoslovskoi osvity i nauky v mizhvoiennyi period [Development of Greek Catholic theological education and science in the interwar period]*. *Zbirnyk prats TO NTSh. T. 1*, 85–96. [in Ukrainian].
5. Perevezii, V.O. (2004). *Sluzhinnia Bohu i narodu: Ukrainaska hreko-katolytska tserkva mizhdvoma svitovymy viinamy [Serving God and People: The Ukrainian Greek Catholic Church between the Two World Wars]*. Kyiv, 203 s. [in Ukrainian].
6. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy m. Lviv (dali TsDIAL Ukrainy) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]*. F. 451 («Hreko-katolytska bohoslovaska akademiia, m. Lviv»). Op. 1. Spr. 367. [in Ukrainian].
7. Komar, I.V. (2007). *Opikunska diialnist relihiinykh orhanizatsii Ukrainiskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy u Halychyni (kinets XX – persha polovyna XX st. : dys. . kand. ped. nauk : 13.00.05 [Trusteeship Activity of Religious Organizations of the Ukrainian Greek Catholic Church in Galicia (Late XIX – First Half of XX Centuries) : Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.05]*. Ivano-Frankivsk. 275 s. [in Ukrainian].

8. Bystrytska E. (2005). Uchast mytropolyta A. Sheptytskoho u suspilno-politychnomu zhytti Halychyny pochatku XX st. [The participation of Metropolitan A. Sheptytskyi in the social and political life of Galicia at the beginning of the 20th century]. *Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Serii: Istorii.* 69–74. [in Ukrainian].
9. Sonevytska, O. (1976). Chortkivska okruha. Istoryko-memuarnyi zbirnyk. Chortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zalishchyky [Chortkiv district. Historical and memoir collection. Chortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zalishchyky]. Niu-York. T. 26. 927 s. [in Ukrainian].
10. TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 397. [in Ukrainian].
11. Lev, V. (1980). Propamiatna knyha himnazii Sester Vasyliianok u Lvovi. Dodatkovy chastyna [The memorial book of the gymnasium of the Basilian Sisters in Lviv. Additional part]. Niu-York-Paryzh-Sidnei-Toronto. 334 s. [in Ukrainian].
12. Tsorokh, S. (1964). Pohliad na vykhovnu diialnist monakhyn-vasyliianok [A look at the educational activities of Basilian nuns]. Rym. 256 s. [in Ukrainian].
13. TsDIAL Ukrainy. F. 358. Statut torhivelnoi i remisnycho-promyslovoi spilky “Ridna Shkola” v Bodnarivtsi, lysty ukrainskykh kooperatyviv “Buduchnist”, “Zoria” i in. u Zhovkvi, Kolomyi, Kosovi do Sheptytskoho A [The charter of trade and craft-industrial union “Native School” in Bodnarivka, letters of Ukrainian cooperatives “Buduchnist”, “Zorya”, etc. in Zhovkva, Kolomyia, Kosova to Sheptytskyi A.]. Pro diialnist ta nadannia hroshovoi dopomohy. Op. 1. Spr. 126. [in Ukrainian].
14. TsDIAL Ukrainy. F. Lysty kraiovoho hospodarskoho tovarystva “Silskyi hospodar” u Lvovi, Lutsku, Kolomyi ta in. do Sheptytskoho A. pro diialnist. F. 358 (“Sheptytskyi Andrei (Roman-Mariia-Aleksandr), hraf, mytropolyt Halytskyi hreko-katolytskoi Tserkvy, arkhiepysskop Lvivskyi, yepyskop Kam`ianets-Podilskyi, kulturnyi i tserkovnyi diiach, metsenat, diisnyi chlen NTSh”). [Letters of the regional economic association “Rural Hospod” in Lviv, Lutsk, Kolomyia, etc. to A. Sheptytsky about activities. F. 358 (“Sheptytsky Andrei (Roman-Maria-Alexander), count, Metropolitan of Halytskyi of the Greek Catholic Church, Archbishop of Lviv, Bishop of Kamianets-Podilskyi, cultural and church figure, philanthropist, active member of the NTSh”).]. Op. 1. Spr. 125. [in Ukrainian].
15. Nahirniak, A. (2018). Polska osvithnia polityka na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period [Polish Educational Policy in Western Ukraine in the Interwar Period]. *Eminak.* № 1, 93–97. [in Ukrainian].
16. Bystrytska, E., & Hrabets, Yu. (2023). Stanovyshche ta diialnist hreko-katolytskoho parafialnoho dukhovenstva Skhidnoi Halychyny u 1914–1939 rr. [The position and activity of the Greek-Catholic parish clergy of Eastern Galicia in 1914–1939]. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk.* № 27, 105–116. [in Ukrainian].
17. Ruda, O. (2019). Natsionalno-osvithnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naseleння Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii [National and Educational Policy of Polish Governments Toward the Population of Galicia in the 20s and 30s of the Twentieth Century: Implementation and Reception]. Lviv. 802 s. [in Ukrainian].
18. TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 10. [in Ukrainian].
19. Duda, N.M. (2017). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi – opikun i vykhovatel ditei ta molodi [Metropolitan Andrei Sheptytskyi is the guardian and educator of children and youth]. *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv.* № 9, 140–144. [in Ukrainian].
20. Peremyski Yeparkhialni Vidomosti (1928). [Przemysl Diocesan Records]. Ch II, 21–23. [in Ukrainian].
21. Kupchyk, L. (2002). Rodom zi Strusova. Rozpovidi pro Tsehelskykh [Originally from Strusov. Stories about the Tsegelskys]. Lviv-Betlehem. 306 s. [in Ukrainian].
22. Kis, N. (2018). Pam`iat ta identychnist ukrainskykh hreko-katolykiv. Pro dzherela istorychnoi polityky UHKC [Memory and identity of Ukrainian Greek Catholics. About the sources of the historical policy of the UGCC]. Lviv. 184 s. [in Ukrainian].
23. TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 110. [in Ukrainian].
TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 74. [in Ukrainian].
Bohachevskyi, D. (1976). Na vozi i pid vozom [On the cart and under the cart]. Toronto: “Dobra Knyzhka”. 142 s. [in Ukrainian].